

MEZOPOTAMYA SİLİNDİR MÜHÜRLERİNDE GÖRÜLEN TANRI SEMBOLLERİNİN MAHİYETİ

Dr. MEBRURE TOSUN
Sumeroloji Doçenti

Silindir mühürleri üç noktadan mütalea etmek mümkündür:

1 — Tefsir (interpretation)

2 — San'at (form)

3 — Tarih (chronology)

1 — Tefsir, (interpretation): Ön Asya arkeolojisinde "iconography", yani resimlerin teşhiş ve tefsirinin, bugünkü çalışmaların sıklık merkezinde olduğu, bütün meslek mensupları tarafından kabul edilmektedir. Bu sahadaki çalışmalar için daha önceki yazılarımızda da ¹ söylediğimiz gibi, filoloji ile arkeolojiyi birleştiren metod zarurî olmaktadır.

2 — San'at (form): Mühürleri san'at bakımından tetkik etmek demek, bilhassa A. Moortgat'ın ² yaptığı gibi, san'at eserlerinin "form"larını tetkik edip, temsil ettikleri kültürün hey'eti umûmiyesine kadar nüfuz etmek demektir. Meselâ F. Matz ³ mühürlerden hareket ederek diğer san'at örneklerinden de istifade etmek suretiyle dış görünüşe dayanarak tarihî çağların prensiplerini meydana çıkardığı iddiasındadır.

3 — Tarih (chronology): Mühürleri tetkikte üçüncü noktayı nazarı itibara alırken, kronolojinin bizatihi bir gaye olamayacağını evvel emirde öne sürelim. Mücerred bir kronolojiyi muhakkak ki tarihî hadiselerle bağlamak icab etmektedir. Yalnız dış mutaların mütalaasıyla bazen kronoloji bir netice olabilir. Fakat her zaman bu mümkün olamaz. Binaenaleyh bilhassa tarih adına hak kazanabil-

¹ Mebrure Tosun. Mezopotamya Silindir Mühürlerinin Prophylactique Fonksiyonu ve Üzerlerindeki Yazıların Ehemmiyeti. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt X, 1-2.

² A. Moortgat, Die Bildende Kunst des Alten Orients und die Bergvölker, Berlin, 1932.

³ F. Matz, Die Frühkretischen Siegel, Berlin, 1928.

mek için, dış mutaların yanında iç sebepleri de beraber nazarı itibara almak mecburiyetindeyiz. Bir kültürü tetkik ederken inkişaf- lar, tekâmüller, hamleler ve tedenniler görürüz. San'atta gördüğümüz aynı tezahürleri tarihî hadiselerle bağlayamıyoruz. A. Moortgat Eski Mesopotamya san'atını tetkik ederken bütün eserlerinde buna teşebbüs ettiyse de muvaffak olmuş sayılamaz. Eğer san'attaki tezahürleri her zaman tarihî hadiselerle bağlamakta muvaffak olmak lâzım gelirse san'at eserlerini doğrudan doğruya edebiyata bağlamak lüzumu ortaya çıkmaktadır. Arkeoloji eserlerinin mahiyetlerinin anlaşılması için baş vurulan filolojik kaynakların, bilhassa zaman itibariyle aynı devre ait olması lâzım geldiği üzerinde duruyoruz. Bundan mütevellit mahzurlardan ayrı bir yazımızda bahs edeceğiz.

Mühürleri mütalaa ederken takip edeceğimiz yolların ana hatlarını çizdikten sonra, birinci noktayı tekrar ele alalım:

Tefsir (interpretation), gördüklerimize mana verme:

Mezopotamya silindir mühürlerinde neler görürüz? Gördüklerimizi nasıl tefsir edebiliriz? Bunları tefsir ederken hangi vasıtalarından istifade ederiz?

Evvelâ mühürlerin fonksiyonunu bilip buna göre mühürlerin üzerine ne gibi mevzular tasvir edilebileceğini göz önüne getirelim: Bundan evvelki bir yazımızda ⁴ mühürlerin muhtelif fonksiyonlarından tarih sırasıyla bahs etmiş ve en son aynı zamanda da en mühim olarak, mühürlerin "prophylactique" fonksiyonu icabı amuletlik karakteri üzerinde durmuştuk. İnsan tanrısıyla temas haline gelmek ihtiyacındadır. Bunun için de yegâne vasıta ibâdetdir. İbâdet Eski Mesopotamya kavimlerinin dinlerinin temelini teşkil etmektedir. İbâdet ile insan, arzularını, temennilerini ve korkularını ifade eder ve bu suretle tanrının yardımını sağlar. Onu korumasını temin eder. Tanrılar da buna karşılık ibâdetleri duyarlar ve uygun görürlerse kulların arzu ve dileklerini yerine getirirler.

Tanrıların heykelleri yapılır ve bu heykeller mabetlerde muhafaza edilip tanrının bizzat kendisine olduğu gibi, onlara da taabbüt edilirdi. Çok tanrılı dinlerin icabı olarak her tanrının hakimiyet saha-

⁴ Mebrure Tosun, Mesopotamya Silindir Mühürlerinin Prophylactique Fonksiyonu ve Üzerlerindeki Yazıların Ehemmiyeti. D. T. C. F. Dergisi Cilt X, 1-2.

sı tahdid edilmek zorundadır. Bu kanaat tanrıların tasvirinde açık olarak tezahür eder. Bu fikre hizmet etmek üzere tanrılar kıyâfet ve alâmetleriyle belli edilirlerdi. Tanrıların yalnız kendilerine değil, onların sembollerine de aynı ehemmiyetle taabbüt edilirdi. Tanrı sembolleri, yani tanrıların bizzat şahısları veya kültleriyle ilgili olup doğrudan doğruya onları temsil eden objeler Eski Mezopotamya kavimlerinin dinlerinde pek çok çeşitlidir. Bunlar arslan, boğa, akrep, yılan ve ilh. gibi tabii hayvanlar olduğu gibi, ejder gibi efsânevi karışık varlıklar⁵ veya çeşitli, silâh, ziraat aleti, elbise ve ilh. gibi eşya da olabilir. Tanrılar nasıl mabetlerde muhafaza ediliyorsa, tanrı sembolleri de ya tanrı ile beraber veyahut da onlardan ayrı olarak mabetlerde bulunur ve bunlara da tıpkı tanrılara olduğu gibi ibâdet edilirdi.

Eski Mezopotamyalıların dinlerinde mevcut olan bu semboller san'atlarında da tezahür etmiştir. Fakat bugüne kadar yapılan araştırmalarla henüz bütün sembol ve figürleri tanımış ve tefsir etmiş değiliz.

Mühürlere gelince: Yukarıda mühürlerin "prophylactique" fonksiyonundan bahs ettik. Eski Mezopotamyalı, mühürünü boynuna veya bileğine takarak daima üzerinde taşırdı. Mührünün üzerine tanrısının resmini, sembollerini veya sihirli figür resimlerini kazdırır, tanrı adları yazdırırdı. Hatta yalnız bu gibi dinî mevzularla da iktifa etmeyip tamamen profan figürler "genre" sahneleri, boşluk doldurma kasdıyla bile figürler yaptırırdı.

Biz bu yazımızda Mezopotamya silindir mühürleri üzerinde görünen tanrı sembollerinin tetkiki münâsebetiyle ortaya atılan mes'eleleri ele alıp, şimdiye kadar bu mevzuda yapılan neşriyatın tenkidini yapacak ve bu mevzua bizim ilâve edeceğimiz hususlardan bahsedeceğiz :

Ortaya atılan meseleler :

Tefsirden (interpretation) evvel tarif (description) gelir. Bunun için ilk şart tabiidir ki iyi ve doğru görmektir. Pek basit görünen bu ilk adımlarda dahi ekseriya yanlışlığımız görülür. Klasik Arkeolojide "hermeneutik" ile, yani resimlere mana verme ile, meşgul olmuş

⁵ Unger, Mischwesen, Reallexikon der Vorgeschichte, VIII, S. 195-216, Lev. 61-70.

olan C. Robert'in kendi sahası için koyduğu esaslar⁶ bizim sahamız için de tatbik edilebilir. Robert'e göre mana verme iki fonksiyondan ibârettir: Figürlere ad verme ile anlatılmak isteneni tanıma. Tenkidilecek san'at eserinin husûsiyetine göre bu iki fonksiyondan her hangi biriyle incelememize başlayabiliriz. San'at eserlerini tefsir ederken yazılı vesikalardan azamî derecede faydalanmağa çalışıp, bu vesikalarla san'at eserleri arasında ayniyet bulmak mecburiyetindeyiz.

Tefsirlerimizi yaparken dikkat edeceğimiz bir çok noktalar vardır: Evvela "typ" ile "individuum" arasında keskin bir fark gözetmek mecburiyetindeyiz. Meselâ belli meslek sahipleri, avcılar, çobanlar gibi birer tiptir. Eğer ellerindeki aletler bugünkülerine benziyorsa onları kolayca tanırız. Veyahut tanrı veya insan tipi vardır. Bunlar da her hangi bir alâmetle tayin edilmedikçe birer tipdir. Meselâ abit tipi (Resim 1) veyahut yalnız boynuzlu taçla tanrılığı belirtilen her hangi bir tanrı tipi. Bunlar muayyen ferdler değil muayyen tiplerdir. Bu tipleri tanımakta güçlük çekilmez. Bu tiplerin (tanrılar dahil değil) yaptıkları işleri tasvir eden sahneler de "genre" sahneleri denir. Fakat meselâ Şamaş veya Ninurta gibi muayyen bir tanrıyı nasıl tanıyacağız? Ancak mitolojiyi iyi bilmekle kat'i hüviyet tesbitleri veya bir "individuum"a muhtemel namzetleri teklif edebiliriz.

Tip ile ferd arasındaki farkı ayırd edip teşhis etmek istediğimiz figürün bir "profane" (Resim 2) veya bir "divinité" olduğunu da ayırd ettikten sonra bu ülûhiyetin hangi tanrı olduğunu teşhis etmek kalır. Eski Mezopotamyalılar acaba muayyen bir tanrıyı belirtmek için ne gibi vasıtalara baş vurmuşlardır? İlk hatıra gelen tarz, tanrı adını resmin yanına yazmaktır. Eski Yunanlılarda ve Hitit'lerde olduğu gibi bu basit usûle Mezopotamya san'atında pek seyrek baş vurulmuştur. Kudurru'larda (hudut taşları) ancak tanrı sembolleri bahis mevzuu olduğu zaman nadir olarak sembolün kime ait olduğunu belirten bir yazı (Resim 3) bulunur. Diğer san'at eserlerinde ise hemen hemen hiç görülmezler. Mühürler üzerindeki "legende"ların mühür üzerindeki resimleri tayin ve tefsire ne dereceye kadar faydalı olabileceği mes'elesi bundan önceki yazılarımızdan birine⁷ mevzu

⁶ C. Robert, *Archaeologische Hermeneutik*, Berlin 1919.

⁷ Not 1'e bak.

olmuştur. Tanrıyı belirtmek için baş vurulan diğer vasıtalar kıyafet ve sembollerdir ⁸. Bilhassa *tanrıların elinde veya beraberinde olan sembollerle, müstakil olarak bulunan semboller birbirinden ayırd edilmelidir*. Yalnız bir güçlkle karşılaşmaktayız. Tanrılar her devir de aynı sembolü taşımamışlardır Başka bir cihet de zaman zaman yeni tanrıların ortaya çıkması ve eskilerin iktidardan düşmesidir. Sembol ve figürlerin tekâmülünde bu noktalar göz önünde tutulup tanrı sistemlerinin ne zaman meydana geldiği, hangi tanrıların ne zaman mevcut olduğu ve hangilerinin gayb olup, hangilerinin sonradan meydana çıktığı araştırılmalıdır. Hangi tanrılar hangi sembollerini ne zaman taşımışlardır? Meselâ Eski Babil devrinde omuzlarındaki sadaktan uçları görünen oklarla ve elinde, arkeolojide umûmiyetle “caduceus” adı verilen, fakat Akkadca adı ise *şun-tabba* ⁹ olan silahla gördüğümüz harb tanrıçesi İstar’ı (Resim 4) Akkad devrinde omuzlarındaki güzlerden (bu defa ok değil) mada elinde hurma kozalaklarıyla görüyoruz (Resim 5). Eski Babil ve daha sonraki devirlerde bu tanrıçenin elinde artık hurma kozalaklarını göremeyiz. Diğer bir misal: Kahraman tanrı tiplerinden olan tanrı Ningirsu’yu Gudea devrinde, tıpkı Ninurta gibi bir kahraman tanrı ¹⁰, halbuki eski Babil ve bilhassa Kas’lar devrinde ise tamamen bir ziraat tanrısı olarak elinde bir saban sembolü ile görürüz. Ninurta ise hala bir kahraman tanrıdır. Akkad devrinde ise ne Ninurta ne de Ningirsu saban sembolünü taşır. Halbuki saban bir zamanlar tanrı Enlil’e de sembol olmuştur. Binaenaleyh Akkad devrinde saban sembolü tanrıya ne Ningirsu, ne de Ninurta adı verebiliriz. Bütün bu suallere ancak sem-

⁸ Umumi olarak tanrı sembolü karşılığı olan kelimenin aslı Sumerce ŞUNER olup Akkadca’ya *şurinnu* olarak geçmiştir. (Deimel 354, 286. Wahrzeichen, Göttersymbol, Emblem.) Bu kelimenin okunuşu için bk. Landsberger, *Orientalische Literatur Zeitung* (1912) S. 150. Douglas van Buren *Symbols of The Gods* S. I Not 4 de bu kelimeye ait olan kayıtları toplamış bulunmaktadır.

⁹ İstar’ın silahları için bak: M. Tosun, Boğazköyde bulunmuş bir Eski Babil Mührü. *D. T. C. F. Dergisi*, Cilt XII, 3-4, S. 220-221.

¹⁰ Gudea devri ile III. Ur sülalesi devrine ait kahraman tanrı Ninurta’ya arkeolojide rast gelinmez. Bu devir Ninurta’sını ancak Gudea devri edebi metinlerinden ve kanonik metinlerden tanıyabiliyoruz. Bu metinlere göre Ninurta’nın silahları arasında *sâr-ur* ve *sâr-gaz* bulunmaktadır. Bunlar yırtıcı kuş ve yırtıcı hayvan başlı güzlerdir. Ninurta’nın bütün sembollerinin Ningirsu’ya geçtiğini, Gudea Zyl. A 25, 24 fff. ile CT 15, 42 yi karşılaştırmakla görebiliriz. Gudea Silindirlerinde Ningirsu’nun av ve zafer trofeleri sayılır. CT 15, 42 de ise aynı sıranın bir varyantını tanrı Ninurta’nın trofelerinin sıralanması olarak görürüz.

bollerin tarih ve tekâmülleri ve her bir arkeolojik figürün ayrı ayrı biyografileri yapıldığı zaman cevap verebilecek duruma geliriz.

Mühürler üzerinde tasvir edilen mevzulardan yalnız semboller ve dolayısıyla tanrılardan bu yazımızda bahs ettiğimiz için, Gilgameş ve Enkidu gibi kahramanlar, bizon-adam gibi karışık varlıklar, tanrı düşmanları demonlar ve sihir figürleri gibi diğer arkeolojik figürlerden bahs etmiyeceğiz.

Tanrı sembolleri hakkındaki araştırmaların bugünkü durumu:

Tanrı sembollerinin san'attaki tezahürlerini bir çok bilginler incelemiştir. Bilhassa kudurru'lar üzerinde bulunanların (Resim 6) tetkikile Zimmern¹¹, Steinmetzer¹², Frank¹³, Unger¹⁴ ve Th. Danguin¹⁵ gibi bilginler meşgul olmuşlardır. Fakat tanrı sembolleri yalnız bu nevi taşlar üzerinde görünmezler. Bu taşlar üzerinde olmayıp ehemmiyetleri yine o derece mühim olan gliptik objeler üzerinde bulunanlarıyla de bir çok mütehassıslar meşgul olmuşlardır. Bunların tasvir, tasnif ve tahlilleri denenmiştir. Bu meyanda W. H. Ward'ın 1910 da çıkan eseri¹⁶ bilhassa mühürler üzerindeki motifleri toplama hatta onları izah etme bakımından bile bu sahanın baş müracaat kitaplarından biridir.

H. Prinz'in 1915 te çıkan eseri¹⁷, bilhassa Mezopotamya sahasına ait bir kaç arkeolojik tipin sembollerinin tanınması dolayısıyla, halâ bugün bile tutunmakta devam eden teşhisleri sebebiyle kayda şayandır.

H. H. von der Osten ise Newell¹⁸ ve Brett¹⁹ isimli iki şahsa

¹¹ H. Zimmern, Die Göttersymbole des Nazimaruttaş Kudurru, Leipziger Semitische Studien, II 2, 33-44.

¹² F. X. Steinmetzer, Die Babylonischen Kudurru (Grenzsteine) als Urkunden (Paderborn 1922).

¹³ K. Frank, Bilder und Symbole, Leipziger Semitischen Studien II, 2.

¹⁴ E. Unger, Göttersymbole, Reallexikon für Vorgeschichte IV, 2.

¹⁵ Thureau Danguin, un Acte de Donation de Marduk-Zakir-Šumi, Revue d'Assyriology 6 S. 134 ff.

¹⁶ W. H. Ward, The Seal Cylinders of Western Asia, Washington D. C 1910.

¹⁷ H. Prinz, Altorientalische Symbolik, Berlin 1915.

¹⁸ H. H. von der Osten, The Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell (The Oriental Institute Publications XXII) Chicago, 1934.

¹⁹ H. H. von der Osten, Ancient Oriental Seals in the Collection of Mrs. Agnes Baldwin Brett (OIP XXXVII) Chicago 1936.

ait mühür koleksiyonlarını 1934, 1936 senelerinde neşrederek mühürlerde görülen kıyafet, kült eşyası ve tanrı sembollerini toplayıp tasnif etmiştir. Fakat bu katalogların neşrinde de von der Osten sembollerin tarifinden ileriye gidememiştir

Arkeolog E. Douglas van Buren ile bu sahadaki çalışmalar yeni bir safhaya girmektedir. Bu arkeoloğun yazılarında incelediği mevzuda neşredilmiş veya edilmemiş bütün malzeme sistemli bir şekilde toplanmış olarak bulunur. Aynı zamanda yazar bu malzemeyi kendinden evvelki bilginlerin yapmak imkânını bulamadıkları bir şekilde, yeni kazıların yardımıyla tarihî bir sıraya koymağa muvaffak olmuştur. Van Buren tercümesi bulunan bütün çivi yazılı metinlere baş vurarak incelediği tiplere, motiflere dinî, mitolojik manalar vermeğe de gayret eder. Başka bir deyimle, bu sahadaki tetkiklerini "description"dan daha da ileri götürerek, tefsir gayesiyle yapmağa çalışır. "The Flowing Vase and the God with Streams" (Berlin 1933) adlı bir monografisinde tanrı Ea tipini mufassal olarak araştırmış ve diğer bir monografisinde ²⁰ de tanrı Ningișzida'yı doğru olarak teşhis etmiştir. Van Buren III-IV Uruk devrindeki dinî âyin ve merasimlerden bahseden bir makalesinde de ²¹ tanrı alâmeti olan boynuzlu tacın tarihine temas ederek bilginler arasındaki mevcut kanaati sarsmıştır. Van Buren bir eserini ²² yalnız tanrı sembolleri mevzuuna hasır etmiştir. Bu eserde van Buren sembol kelimesinin Akkad'ca karşılığı olan *șurinnu* kelimesinin geçtiği çivi yazılı metinleri tercümelere vasıtasıyla sistematik bir şekilde topladıktan sonra, sembolleri muhtelif sınıflara ayırarak, tetkiklerini yapar. Kendisinde eksik bulduğumuz taraf takdim ettiği malzemeyi bir tenkid süzgecinden geçirmemiş olmasıdır. Ayrıca sembolleri mahiyet itibariyle de tahlil ve tasnif etmemiştir.

Ele aldığımız mevzuu yakından ilgilendiren başlıca mühim eserleri tenkidî bir tahlilden geçirdik. Katalog nev'inden olan eserlerden bu çerçeve içinde bahsetmeği lüzumsuz bulduk. Yalnız Önasya çerçevesi içerisinde olması dolayısıyla Hitit'lerin gliptik san'atı üzerinde yapılan bu nevi çalışmalardan bahs etmeden geçemeyeceğiz.

²⁰ D. van Buren, The God Ningizzida. Iraq I S. 60-89.

²¹ D. van Buren, Religious Rites and Rituals in Uruk IV-III, Archiv für Orientforschung XIII.

²² D. van Buren, Symbols of the Gods in Mesopotamian Art, Roma 1945.

Bu sahanın filolojisi ile arkeolojisini bir tek elden birleştirip terkebî bir metodla alışan Hititologlardan von Brandenstein, H. Güterbock ile Sedat Alp, ve umumî olarak Ön Asya kültürü ile terkebî metodla uğraşan H. Bossert'in adlarını zikretmek yerinde olur.

Bu mevzua bizim ilâve edeceğimiz hususlar

Mesopotamya Silindir Mühürlerinde görülen tanrı sembollerinin mahiyeti hakkında şimdiye kadar tutulan noktayı nazarları gözden geçirdikten sonra bizim ilâve edeceklerimizi *bilhassa üç nokta etrafında toplamak* mümkündür:

Tanrı sembollerinin tezahürünü başlıca üç ana sahaya ayırmak lâzımdır:

1 — Kült sahasında.

Kült sembolleri mabetlerde mevcut olup muhtelif maksatlara hizmet eden sembollerdir. Bu semboller,

- a) Tebcil için
- b) Yemin için
- c) burru faaliyeti için kullanılırdı.

a) Tebcil:

Eski Mezopotamya kavimlerinin hayatlarının sıklet merkezini din, dinin de temelini ibadet teşkil etmekteydi. Tanrıların yalnız kendilerine değil sembollerine de aynı ehemmiyetle tapılırdı. Tanrı heykelleri nasıl mabetlerde muhafaza ediliyorlarsa, sembolleri de orada muhafaza ediliyorlardı. Dinî merasimleri tasvir eden ritüel metinleri tanrı sembollerinin bu merasimlerde nasıl kullanıldıkları hakkında bilgi verir.

b) Yemin:

Bu faaliyete gelince: Tanrıların heykelleri önünde merasimle yemin yapıldığı gibi heykelin yerine tanrının sembolü önünde de yemin edilebilirdi. Böylece mabet, Eski Mezopotamyalıların hukukî hayatı üzerinde de büyük bir tesir icra etmiş oluyordu. Yemin mevzuu üzerinde Samuel Mercer "The Oath" adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. Eser buradaki kitaplığımızda bulunmadığı için da-

ha yakın bir bilgi veremeyeceğiz. ^{22a} Ayrıca A. Walther, "das Altbabylonische Gerichtswesen" adlı eserinde ²³ yemin mevzuunu ele almış ilgili çivi yazılı metinlerde geçen kayıtları toplamış bulunmaktadır. van Buren de "Symbols of the Gods" adlı eserinin giriş kısmında (sahife 7) sembollerin yemin münasebetiyle mabetlerde kullanılışından bahs etmiş ve ilgili kayıtları vermiştir.

c) burru:

burru faaliyetinden anlaşılan mana her hangi münaziünfih bir mes'eleyi halletmek veya kaybolmuş bir eşyayı ortaya çıkarmak için tanrı sembolünün mevzu bahs olan mahalle getirilmesi keyfiyettir ²⁴. *burru* kelimesi *buaru* kökünden, vazih olmak, parlak olmak manasına gelir ²⁵.

II — şimtu (وشم) olarak semboller:

Kas'lar devrinden itibaren köleler ait oldukları tanrının sembolünü avuç içlerine damgalatmak mecburiyetinde idiler ²⁶. Tanrıçe İştâr'ın mukaddes hayvanları da bir yıldızla damgalıdılar.

Tanrı sembolleri aynı zamanda mabetlerde süs motifi olarak (Resim 7) kullanılırdı. Babil'deki İştâr kapusu ²⁷ muşhus ve arslan resimleriyle süslüdür. Arslan İştâr için muşhus da bu kapıdan alayla geçen tanrı Marduk için konulmuştur. Son Babil kralı Nabonid'e söylenen hicviyede ²⁸ Nabonid Marduk mabedi E-sag-ila'yı Sin mabedi haline koymak isterken mazeret olarak esasen o mabedin Marduk alâmeti olan marru'larla (yani küreklerle) değil, tanrı Sin'in alâmeti olan hilâllerle süslü olduğunu iddia etmek ister.

²² a D. Van Buren, Symbols of the gods in Mesopotamian Art. P. 12. foot-note 1.

²³ A. Walther, das Altbabylonische Gerichtswesen, Leipziger Semitische Studien VI, 4-6, Der Eid, S. 191 ff.

²⁴ A. Walther, Gerichtswesen, Leip. Sem. Stud. VI 4-6 S. 225, not I.

²⁵ Akkadca burru- Deimel, Akkadisch- Sumerisches Glossar, *nigin*, 529, 5; bar, 74, 44.

²⁶ Eski Babil devri için bak: Meissner, Beitr. Zum Assyrl. Wörterbuch I, multi-kakkabti, S. 55-56.

²⁷ R. Koldewey, Das İştâr-Tor in Babylon, Leipzig 1918.

²⁸ Landsberger-Bauer, Geschichtsquellen, Zeitschrift für Assyriologie, Neue Folge 3, I/2, S. 88f.

III — Kudurru'lar ve silindir mühürler üzerinde görülen tanrı sembolleri :

Tanrı sembolleri gerek kudurru'larda gerekse mühürler üzerinde, *ya müstakil olarak veyahut da tanrı ile birlikte* bulunurlar. kudurru'larda bazen, doğrudan doğruya sembolün yanına, hangi tanrıya ait olduğu hakkında bir yazı ²⁹ (Resim 3) görülür. Bazen de Nazimaruttaş kudurru'sunda ³⁰ olduğu gibi metin içinde karışık olarak hangi sembolün hangi tanrıya ait olduğu hakkında kayıt vardır. Bazen de kudurru metinlerinin son lanet kısmında bu nevi kayıtlara rast gelinir. Tanrı sembollerinin tayininde, kudurru'lardan ve bunların bu nevi tasvirler bulunan kabartmalarla mukayesesinden, çok faydalanılmıştır.

Silindir mühürlere gelince: Damga mühürleri ayrı bir saha olarak kabul edildiği için burada mütalâa edilmeyecektir. Silindir mühürler Mezopotamya kavimlerinin dinî telâkkilerine ve mitolojilerine en zengin kaynak olma bakımından ehemmiyetleri o nisbette büyüktür. Bugün bütün dünya müzelerinde sayıları onbeş bini bulan bu küçük san'at örnekleri fasılasız olarak her kültür devrine ait misâller vermiştir. Binaenaleyh bu devirlerin din ve mitolojilerine makes olmaları bakımından, bu kültür devirlerinin (reconstuction) tekrar kurulması bakımından ehemmiyetleri çok büyüktür.

Henüz bütün sembolleri tanımış ve adlandırmış değiliz. Bunların bilhassa din tarihi çerçevesi içinde izahı için mitolojik bilgi lâzımdır. Yalnız san'at eserlerinde gördüğümüz her motifi yazılı vesikalar yoluyla izaha muktedir olamıyoruz. Şu noktayı daima hatırdta tutalım ki taklid parçalar müstesna, bilhassa bize binlerce örnek veren mühürcülük sahasında, mühür kazıcıların hepsi de devirlerinin birer mitoloji alimi veya hataya düşmeyen büyük san'atkârı değillerdi. Eserlerde san'atkârın bilgisizliği, ihmal ve bazen de müşterinin arzusuna uyma keyfiyeti (meselâ daha evvel hazırlanmış bir mühüre yeni müşteriye göre ilâveler yapılabiliyordu) daima hesaba katılmalıdır. Bir çok nadide san'at eserleri yanında yığın halin-

²⁹ K. Frank, Bilder und Symbole babylonisch-assyrischer Götter, Leipziger Semitische Studien II, 2, S. 5 ff.

³⁰ H. Zimmer, Die Göttersymbole des Nazimaruttaş-kudurru, Leipziger Sem. Stud. II 2, S. 33-44.

de seri mamulâtı mühürlere de rast geliyoruz. Hatta o derecedeki bazen başka bir san'at devrine ait olan bir mühür senelerce sonra tekrar kullanılıyor ve yeni zamana, yeni sahibe uyarak eski üslûptaki sahnelerin yanına yep yeni bir motifin de ilâve edildiğini görüyoruz. Bazen yine bu nevi mecburiyetler dolayısıyla aynı üslûpta işlenmiş bir mühüre yine aynı üslûpta ilâveler yapılabildiğini görüyoruz. (Resim 8) İşte bu gibi sebeplerden dolayıdır ki çok defa mühür yüzünde görülen tanrı resimleri mühürde yazılı tanrı adları birbirini tutmamaktadır.

San'at eserlerini tefsir ederken objektif ve subjektif hatalara düşebiliriz.

Objektif hata olarak, yukarıda da işâret ettiğimiz gibi meselâ mühürleri misal olarak alacak olursak, üzerlerindeki yazıları, sonradan ilâve olunan motifleri yanlış anlamak, organik yani mitolojik bütün ile, san'atkârın keyfî kompozisyonu arasında tefrik yapamamak, tali sahneler ve figürlerle boşluk doldurma figürlerini ayırd edememek gibi hataları kasd ediyoruz.

Subjectif hatalara gelince: Gayet tabiidir ki bu gibi mevzular üzerinde hüküm verirken hepimiz zamanımızın telâkkilerine, görüşlerine bağlıyız. Verdiğimiz hükümleri bugünkü ölçülere göre vermekteyiz. Bütün bir din tarihini yalnız mühür tetkiklerinden çıkarmak H. Frankfort'un yaptığı gibi mümkün değildir. Her tasvir edilen mevzuun mutlaka mitolojik bir manası olması icab etmez.

Bütün söylediklerimizi hulâsa edecek olursak: Bu yazıyı yazmaktan gayemiz, silindir mühürler üzerindeki çalışmalarımızı sistemli bir hale getirebilmektir. Bu mevzuda umûmiyetle yapılan çalışmalar yazımızın başında belirttiğimiz gibi tefsir, san'at ve tarih gibi üç tahlilî menşurdan geçirilmeden yapılmış ve bir çokları katalog nev'inden ileriye gitmemiştir. Biz çalışmalarımızda bu üç noktayı göz önünde tutmayı gaye ediniyoruz. Tanrı sembolleri hakkındaki bu yazımızı da böyle bir prensiple mütalaa etmiş bulunmaktayız.

